CONTRIBUȚIA DIACONULUI CORESI LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN OPINIA LUI ION GHEȚIE (1930-2004)

Aura Mocanu
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași)

Coresi's Contribution to the Development of the Romanian Literary Language in Ion Gheție's Interpretation (1930-2004)
Ion Gheţie was a scientist, a man who devoted himself throughout his lifetime to various fields of research. His objects of study were the literary language, Romanian philology and historical dialectology. Ion Gheţie's research has rejected the main hypothesis formulated about the work of the deacon Coresi. Coresi has been considered by many researchers the founder of the literary Romanian language. He is a complex personality, holder of a place of honour among the personalities who contributed to the development of Romanian culture in the 16th century. Ion Gheţie has the merit of casting new light on the deacon from Târgovişte, by showing the real role of Coresi in the development of the Romanian language. Far from negating his importance, Ion Gheţie considered the deacon Coresi an ordinary pressman who also printed books under the impulse of the Reform.

Keywords: *Ion Gheţie, philology, literary language, historical dialectology, Coresi, protestant proselytism, typographer, Romanian*

În acest articol, ne-am propus să prezentăm o altă viziune despre cel ce a fost diaconul Coresi. Despre această personalitate marcantă a culturii româneşti s-a scris mult. Filologi şi istorici, deopotrivă, ca P. P. Panaitescu şi Nicolae Iorga, i-au dedicat diaconului Coresi zeci de pagini. Pentru aceştia, diaconul Coresi a tipărit cărţi în limba română fără a avea vreo legătură cu mişcarea protestantă. Pentru mulţi dintre filologii români, diaconul Coresi apare ca întemeietorul limbii române literare. Ne-am oprit asupra teoriei lui Ion Gheţie, întrucât aceasta se deosebeşte radical de ceea ce se scrisese până la el.

1. Câteva cuvinte despre Ion Gheţie

Apreciat şi recunoscut în istoria filologiei româneşti ca cel mai valoros filolog român din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Ion Gheţie a scris un număr apreciabil de lucrări în care a abordat cele mai diverse teme ale filologiei şi ale dialectologiei istorice româneşti. Ion Gheţie a fost specialist în limba literară, filologie şi dialectologie istorică, cu un mod unic de abordare a problemelor. Născut în Şimleul Silvaniei, Ion Gheţie a fost student la Cluj, iar activitatea ştiinţifică şi-a desfăşurat-o toată viaţa la Bucureşti. Cele mai valoroase studii ale sale sunt: *Baza dialectală a românei literare* (1975), *Introducere în studiul limbii române literare. Privire sintetică* (1978), *Introducere în dialectologia istorică românească* (1994), *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română* (1994). Alături de aceste importante studii, Ion Gheţie a scris un număr considerabil de articole care au apărut, în special, în revistele „Limba română" şi „Studii şi cercetări lingvistice". Universul cercetărilor sale este foarte variat: de la patria textelor rotacizante la cel mai arhaic stadiu al limbii române, de la diaconul Coresi la probleme de cultivare a limbii. Reputatul filolog bucureştean nu s-a ferit să se pronunţe asupra problemelor controversate ale filologiei româneşti. Dimpotrivă, le-a cercetat cu acribie şi a impus alte puncte de vedere, mai bine argumentate. Una dintre aceste probleme spinoase s-a referit la personalitatea diaconului Coresi şi la activitatea desfăşurată de acesta la jumătatea secolului al XVI-lea în spaţiul autohton.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

2. Imaginea diaconului Coresi în literatura română

Despre diaconul Coresi s-a scris mult în literatura de specialitate. Om învăţat pentru timpurile în care a trăit, diaconul Coresi a rămas în istoria culturii româneşti datorită activităţii pe care a desfăşurat-o pe parcursul vieţii. Diaconul Coresi, originar din Târgovişte,

> „[...] a fost, credeam, până nu demult, un tipograf de cărţi bisericeşti, româneşti şi slavone, care şi-a pus meşteşugul în serviciul mai multor beneficiari (sau, dacă termenul nu e prea pretenţios pentru epoca aceea, mai multor editori), indiferent de religia sau naţionalitatea lor. Aceşti editori au fost, în primii ani, primarul Benkner (şi municipalitatea braşoveană), care făceau operă de prozelitism protestant printre români”[1].

Coresi a fost considerat de mulţi cercetători întemeietorul limbii române literare. Opinia aceasta, des vehiculată în literatura de specialitate, a ajuns să fie acceptată de filologii români. Importanţa sa nu a fost contestată în nicio istorie a literaturii române vechi. Activitatea sa s-a desfăşurat sub auspiciile

> „[...] judelui braşovean Hanăş Beagner (Hans Benkner) care aduce la Braşov cu intenţii propagandistice, dar şi comerciale, pe diaconul «Coresi ot Trăgovişte» spre a tipări cărţi române şi slavone. Ajutat de un Tudor diacul, acesta începu la 3 Mai 1560 tipărirea unui *Tetraevanghel* românesc, după ce în 1559 scosese un *Catechism*. Urmează, în aceeaşi limbă, un *Apostol* (*Praxiu*) în 1563, un *Molitvenic* (laolaltă şi după un *Tâlc al Evangheliilor* sau *Cazanie*) în 1564, două *Psaltiri* (1570, 1577), din care ultima, slavo-română etc. Coresi este după toate semnele un simplu tipograf care se slujeşte de tălmăciri mai vechi. Toate acestea sunt de un mare interes cultural şi linguistic, dar de o valoare estetică nulă”[2].

P. P. Panaitescu îl prezintă pe Coresi ca fiind un misionar, un om ce a apărat scrisul românesc:

> „Coresi nu a fost un om lipsit de convingeri; dimpotrivă, el a luptat pentru păstrarea drepturilor poporului de a rămâne în convingerile sale, de a citi în limba lui, dar împotriva propagandei impuse de străini. Când i s-a cerut să publice cărţile acestei propagande, el s-a împotrivit, a modificat textele propuse, aşa cum credeau el şi oamenii lui. Atunci adversarii au încercat să-l supună, înfiinţând întreprinderi rivale, de concurenţă, dar n-au izbutit. Diaconul tipograf a făcut şi sacrificii pentru misiunea lui de răspânditor de cărţi româneşti, rămăsese dator dar n-a cedat şi a mers mai departe, pe calea promovării mişcării româneşti a scrisului în limba română”[3].

Se ştie că activitatea de tipărire a cărţilor de către Coresi a fost legată de activitatea de traducere a cărţilor româneşti la Braşov, la sfârşitul secolului al XVI-lea. P. P. Panaitescu a fost cel care a avansat ideea că preoţii

> „[...] Iane şi Mihai din Şcheii Braşovului au luat iniţiativa tipăririi cărţilor, atât a celor româneşti, cât şi a celor slavone, ei iau asupra lor meritul tipăririi cărţilor ieşite din tipografia condusă de Coresi. Ei l-au chemat la Braşov, pentru nevoile întregii Transilvanii ortodoxe şi ei sunt adevăraţii patroni ai lui Coresi”[4].

Afirmaţia lui P. P. Panaitescu a fost dezbătută de Ion Gheţie în articolul *Activitatea de traducere şi tipărire a cărţii româneşti la Braşov la sfârşitul secolului al XVI-lea*. La sfârşitul acestui secol la Braşov a avut loc tipărirea mai multor cărţi în limba română, dar şi în limba

---

[1] Ion Gheţie, *Coresi şi Reforma în lumina unor interpretări noi*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, XVIII (1967), nr. 2, p. 231.

[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 11.

[3] P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 163.

[4] *Ibidem*, p. 145-146.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

slavonă. Într-o perioadă în care tipărirea cărţilor româneşti era anevoioasă, aceste cărţi au fost de un real ajutor preoţilor români. Din rândul preoţilor, ne spune Ion Gheţie, s-au remarcat Iane şi Mihai, care au luat iniţiativa în activitatea de traducere sau de revizie a cărţilor bisericeşti. Această activitate

> „[...] nu poate fi separată, cel puţin într-o anumită perioadă, de acţiunea de prozelitism protestant întreprinsă printre românii braşoveni, după 1578, de oficialităţile săseşti ale oraşului, în frunte cu primarul Lukas Hirscher [...]. Vrem să arătăm numai că traducerea unor cărţi de slujbă, cum ar fi *Octoihul* sau *Molitvenicul*, nu poate fi concepută, în secolul al XVI-lea, în afara unor mişcări patronate sau, cel puţin, influenţate de Reformă. E tot atât de limpede, desigur, că alte cărţi, cum ar fi *Psaltirea* slavo-română, puteau fi elaborate sau tipărite independent de mişcarea reformată din Transilvania”[1].

Ion Gheţie a preluat afirmaţia lui P. P. Panaitescu şi a recunoscut importanţa preoţilor din Scheii Braşovului. Afirmaţia lui P. P. Panaitescu este completată de observaţia pertinentă a savantului bucureştean, că popii Iane şi Mihai au tradus cărţi în limba română sub impulsul Reformei.

3. Controverse legate de tipărirea *Cazaniei a II-a* de către Coresi

Printre cărţile tipărite de Coresi se numără: *Tetraevanghelul* (1561), *Întrebare creştinească* (1560), *Liturghierul* (1570) şi *Psaltirea* (1570). Un loc însemnat în rândul acestor cărţi i-a revenit *Cazaniei*. Această traducere a oferit cercetătorilor date importante despre localizarea originalului:

> „Un loc privilegiat printre cărţile coresiene îl ocupă *Cazania a II-a*, care, spre deosebire de celelalte lucrări, ne oferă o serie de date preţioase atât cu privire la împrejurările în care a fost tradusă şi imprimată, cât şi la persoanele care au îndeplinit un anumit rol în traducerea şi scoaterea ei la lumină. Ni se spune, astfel, în predoslovie, că jupânul Hrăjil Lucaci (Lucas Hirscher), primarul („judeţul”) Braşovului a cerut versiunea slavonă a omiliilor de la mitropolitul Serafim al Târgovişteiş şi a dat-o, spre a fi tradusă, lui Coresi, «ce era meşterŭ învăţatŭ într-acestŭ lucru»”[2].

Această tipăritură a stârnit o adevărată controversă printre filologii români pentru că în paginile ei apar elemente care nu sunt munteneşti. Un exemplu ar putea fi păstrarea lui *ń* în *să vine* care a fost notat, ne spune Ion Gheţie în zilele noastre în Banat şi Hunedoara şi, sporadic, în nord-vestul Olteniei şi în judeţul Arad. Autorul aminteşte şi alte fonetisme specifice zonelor Transilvania, Banat, Bucovina. Acestea susţin ideea autorului, conform căreia *Cazania a II-a* nu este pur muntenească. Elementele nemunteneşti din textul *Cazaniei a II-a* au fost puse pe seama unui autor care era originar din Banat-Hunedoara. Pentru că despre Coresi se ştie că era târgovişteanş, iar popa Mihai era originar din Braşov, Ion Gheţie a presupus că popa Iane ar putea fi de origine bănăţeană. Totuşi,

> „[...] dacă examinăm scrisoarea redactată de popa Iane în 1587, vom observa că, din punct de vedere lingvistic, ea reflectă cu fidelitate graiul muntean, iar faptul acesta pledează împotriva originii bănăţene a preotului din Schei. Nu e exclus totuşi ca popa Iane să fi fost bănăţean, dar, stabilit de decenii la Braşov, să fi scris conform normelor literare munteneşti, respectate, cum se ştie, în partea sud-estică a Transilvaniei. Dacă în cele câteva rânduri ale scrisorii el a reuşit să scrie «corect», adică munteneşte, în sutele de pagini ale traducerii omiliilor i-au putut «scăpa»

[1] Ion Gheţie, *Activitatea de traducere şi tipărire a cărţii româneşti la Braşov la sfârşitul secolului al XVI-lea*, în „Limba română, XXIV (1975), nr. 5, p. 614.

[2] Ion Gheţie, *Contribuţii la localizarea Cazaniei a II-a (1581) a lui Coresi*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, XXIII (1972), nr. 2, p. 147.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

câteva particularităţi nemunteneşti de limbă. Oricum originea bănăţeană a lui Iane rămâne nesigură, până la producerea unor noi probe în favoarea ei”.[1]

4. Ion Gheţie despre diaconul Coresi

Cărţile tipărite de Coresi au stârnit şi interesul lui Ion Gheţie. Analizându-le cu atenţie, autorul a constatat că în textele lui Coresi se găsesc şi elemente care aparţin graiurilor de tip nordic, adică specifice zonelor Transilvaniei de nord, Banatului şi Hunedoarei, dar şi Moldovei. Acest fapt a însemnat pentru Ion Gheţie că la baza cărţilor tipărite de Coresi au stau originale nemunteneşti, iar „[...] diaconul nu a fost traducătorul lucrărilor apărute sub numele lui”[2]. Cărţile tipărite de Coresi, spre deosebire de celelalte tipărituri din secolul al XVI-lea

> „[...] se remarcă printr-o ortografie mai stabilă ale cărei principale trăsături le constituie notarea segmentelor fonetice corespunzătoare actualelor vocale *ă* şi *î* prin ú şi @ (vădindu-se o predilecţie pentru notarea acestei ultime slove în poziţie finală) [...]. Totuşi şi textele coresiene prezintă uneori fluctuaţii pe planul ortografiei, cum ar fi notarea vocalelor neutre prin ü (exemple mai numeroase în *Psaltirea slavo-română* din 1577) sau a diftongului *ie* prin èg (*Liturghierul* din 1570). În ansamblul lor însă, textele coresiene se caracterizează printr-un sistem ortografic destul de unitar, a cărui influenţă, după cum dovedesc unele copii manuscrise executate direct, după versiunile tipărite, nu poate fi neglijată”[3].

Prima lucrare dedicată activităţii diaconului Coresi a fost *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, apărută în 1994, scrisă în colaborare cu Alexandru Mareş. Lucrarea îşi propune să stabilească rolul diaconului Coresi în cadrul literaturii şi al culturii româneşti. Autorii acestei monografii nu-i contestă rolul lui Coresi, dar în concepţia lor,

> „Meritul lui de frunte este acela de a fi înmănuncheat încercările predecesorilor şi contemporanilor săi de întocmire a unei literaturi în limba naţională. El îndeplineşte deci rolul unui totalizator de eforturi şi năzuinţe, iar opera sa pe acela de sinteză a unor iniţiative pornite din diverse regiuni ale teritoriului românesc. Avea deci dreptate Procopovici când susţinea că diaconul Coresi este un nume colectiv, care, adăugăm noi, acoperă cele mai importante din izbânzile epocii de început a scrisului românesc”[4].

Coresi trebuie considerat pentru vremea sa un om învăţat care a încercat, prin cărţile tipărite în limba română, să-i scoată pe români din întunericul în care se aflau:

> „Asemenea celor mai mulţi maeştri ai imprimeriei din vremurile sale, el trebuie să fi fost şi diortositorul scrierilor pe care le punea sub tipar. Coresi făcea, prin urmare, ultimul control al textelor, revizuindu-le şi unificându-le în privinţa (orto)grafiei. E foarte probabil că el efectua şi o unificare de natură lingvistică, adaptând la normele literare munteneşti limba manuscriselor provenite din alte regiuni dialectale. Nu ne putem pronunţa asupra rolului pe care-l va fi avut în revizia propriu-zisă a vechilor versiuni româneşti prin confruntarea lor cu originalele slavone. Reputaţia de «meşter învăţat» în traduceri din slavoneşte, de care se va fi bucurat, se întemeiază, poate, tocmai pe o asemenea activitate de revizuire a traducerilor nordice, desfăşurată vreme de peste douăzeci de ani. Nu este exclus totuşi ca această operaţie să fi fost săvârşită de alte persoane, din Braşov sau de aiurea, iar rolul lui Coresi să se fi redus la acela de a pregăti pentru tipar manuscrisele ce i se întrebuinţau”[5].

---

[1] *Ibidem*, p. 156.
[2] Ion Gheţie, *Coresi – traducător sau tipograf?*, în „Limba română”, XXVIII (1979), nr. 4, p. 330.
[3] Ion Gheţie, Al. Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, 1994, p. 47.
[4] *Ibidem*, p. 380.
[5] Ion Gheţie, *art. cit.*, p. 332.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

Coresi nu a tipărit la iniţiativa saşilor luterani. Această teorie a fost formulată de Ion Gheţie, plecând de la o informaţie din 1570, conform căreia diaconul deţinea presă tipografică proprie. Această ştire a făcut ca în filologia românească să se nască întrebarea „[...] dacă, fiind proprietarul tipografiei sale, Coresi a lucrat sau nu pentru saşii luterani din Braşov şi, mai târziu, pentru calvinii conduşi de Gh. de Sângeordz şi de P. Tordaşi”[1]. P. P. Panaitescu a negat vreo legătură între tipografia lui Coresi şi cărţile saşilor braşoveni:

> „[...] tipografia [lui Coresi] era independentă de sfatul orăşenesc luteran al Braşovului, de vreme ce tipărea cărţi slavoneşti şi ortodoxe, precum şi cărţi fără indicarea numelui judeţului (= Johanes Benkner). Amintirea lui Benkner nu e nimic altceva decât un omagiu cuvenit autorităţilor [pentru că] ce fel de patronaj luteran era acela care porunceşte tipărirea cărţilor ortodoxe slavone?”[2].

Dimpotrivă, Ion Gheţie a văzut o legătură între patronajul saşilor şi cărţile tipărite de Coresi, iar această ipoteză o susţine cu o serie de dovezi. Se ştie în literatura dedicată diaconului Coresi că în 1570 a avut loc reformarea bisericii românilor din Şchei, prin urmare

> „[această acţiune] a propus învăţarea *Catehismului*. *Catehismul* acesta, având o orientare protestantă incontestabilă, este tipărit de Coresi în acelaşi an sau la începutul celui următor. Legătura dintre mişcarea de Reformă şi acest catehism este evidentă. Nu poate fi disociată de propaganda protestantă nici tipărirea *Tetraevanghelului* din 1561, despre care o informaţie săsească contemporană ne spune că a fost tradus de Coresi şi Tudor Diacul la iniţiativa lui J. Benkner [...]”[3].

O altă dovadă incontestabilă a legăturii dintre tipografia lui Coresi şi saşii luterani o constituie

> „[...] numărul mare de cărţi româneşti aflate la 1585 în posesia descendenţilor lui Benkner [...] poate constitui o dovadă că fostul judeţ al Braşovului era editorul textelor în discuţie (prin care încerca să facă nu numai bune afaceri comerciale, ci şi operă de prozelitism protestant)”[4].

Ion Gheţie a impus o altă teorie despre diaconul Coresi. Pentru filologul bucureştean, Coresi era un tipograf care încerca să se adapteze timpurilor grele. După studierea informaţiilor certe despre diaconul târgovişte an, Ion Gheţie a concluzionat:

> „[...] figura diaconului Coresi [...] este aceea a meşterului tipograf care, vreme de un sfert de secol, a scos de sub teascuri cărţi slavoneşti şi româneşti la Târgovişte şi, în cea mai importantă epocă a vieţii sale la Braşov. A fost, în această ultimă perioadă, martorul frământărilor religioase care au răscolit în valuri viaţa tuturor naţionalităţilor din Transilvania. A trebuit să-i cunoască şi pe cei ce făceau operă de prozelitism protestant şi pe cei ce li se împotriveau, a fost în legătură cu oficialităţile săseşti ale Braşovului şi cu românii din Şchei, aşezaţi în afara cetăţii. Dar a fost el partizanul ideilor Reformei sau duşmanul lor, a fost el un luptător pentru «păstrarea drepturilor poporului de a rămâne în convingerile sale» sau s-a ţinut departe de cei ce duceau o asemenea luptă-iată întrebări la care nu se pot da, în momentul de faţă răspunsuri precise. Iar cei care le-au dat, au uitat, probabil, că exceptând epilogurile cărţilor sale, sărace în amănunte, nu avem, în total, decât trei ştiri contemporane despre Coresi: una ne informează că, împreună cu Toader Diacul, a «tradus» evangheliile; alta vorbeşte despre procesul din 1570; a treia, nesigură, ni-l înfăţişează ducând tratative în 1573 pentru cumpărarea unei prese”[5].

---

[1] Ion Gheţie, *Coresi şi reforma în lumina unor interpretări noi*, în „Studii şi cercetări lingvistice, XVIII (1967), nr. 2, p. 232.
[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 141.
[3] Ion Gheţie, *art. cit.*, p. 232.
[4] *Ibidem*, loc. cit.
[5] Ion Gheţie, *art. cit.*, p. 237.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

Indiferent de opiniile emise, nu se poate contesta rolul important pe care l-au avut Coresi şi tipăriturile sale pentru evoluţia scrisului în limba română. Tipăriturile sale sunt considerate pietre de hotar în dezvoltarea scrisului în limba română:

> „[...] oricât de sterile sunt, din punct de vedere pur literar, aceste tipărituri, şi oricât de modest este rolul de scriitor al lui Coresi, activitatea sa a avut urmări foarte importante, căci prin ea s-a dat un puternic impuls naţionalizării culturii noastre. Din lupta mocnită cu curentele stăpânitoare venite din orient, cele două curente apusene, reprezentate prin mişcarea husită şi prin tipăriturile ardelene, au făcut să iasă învingătoare limba română. Izvorul din care literatura se adapă şi acuma, rămâne acelaşi şipot îngrădit în curtea bisericii, dar apa lui curge limpede şi răcoritoare, făcând de-aci înainte câmpiile prin care trecea fertile şi pentru alte genuri literare”[1].

Cât priveşte sediul braşovean unde Coresi şi-a desfăşurat activitatea, Ion Gheţie a opinat că diaconul Coresi putea domicilia foarte bine în Şchei, iar activitatea să şi-o desfăşoare în cetate: „Iar dacă presa lui Coresi era adăpostită în localul tipografiei honteriene [...] atunci menţionarea ei în vreun act oficial nu-şi avea rostul. Reamintim aici că, din 1557, tipografia honteriană îşi încetează, practic, activitatea, producţiile ei fiind sporadice”[2]. Opinia că Şcheii Braşovului nu are nicio legătură cu tipografia lui Coresi a mai fost susţinută înaintea lui Ion Gheţie, printre alţii, de P. Binder[3] şi Al. Mareş[4]. Notăm că această idee a lui Ion Gheţie a fost susţinută şi dezbătută pe larg în studiul din 1985, *Originile scrisului în limba română*. Tipăriturile realizate de Coresi sunt cele mai importante mărturii pe care le păstrează limba română despre existenţa ei în secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Fie că este vorba de catehisme, fie că este vorba despre liturghiere, cărţile sunt Coresi sunt foarte importante pentru literatura noastră veche. Ele reprezintă o problemă specifică a filologiei româneşti.

Meritul lui Ion Gheţie este de a fi aruncat asupra diaconului târgovişte an o nouă lumină, arătând adevăratul rol al lui Coresi în dezvoltarea limbii române. Departe de a-i nega importanţa, pentru Ion Gheţie, Coresi a fost doar un simplu tipograf şi nu traducătorul cărţilor sale, opinie susţinută cu dovezi istorice.

5. Cărţile coresiene şi dispariţia rotacismului din textele nordice

În ce istorie a limbii române ne-am uita, vom afla că rotacismul a fost un fenomen caracteristic limbii române în secolul al XVI-lea. Fenomenul fonetic, deosebit de important pentru limba română, a fost abordat în numeroase articole şi studii apărute de-a lungul anilor. În cadrul Şcoalii lingvistice bucureştene, fenomenul rotacismului a fost studiat de Al. Rosetti. În studiul din 1924, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, afirmă că rotacismul a dispărut din tipăriturile româneşti datorită tipăriturilor coresiene:

> „[...] les livres de Coresi, qui avaient pour eux la protection de l’ officialité réformé et orthodoxe, et, commne moyen de diffusion, l’ impremerie, ont porté le copu de grâce à la langue commune du N.E., qui tendait à s’ imposer. Il n’ y avait plus de raisons, alors, pour que le rhotacisme apparût dans la langue littéraire qui commençait à se fixer, et dont la norme, à laquelle il fallait se conformer, était autre. Le mouvement de Coresi a relégué cette innovation phonétique parmi les faits patois”[5].

Câţiva ani mai târziu, Al. Rosetti a considerat că formele cu *-n-* „[...] au eliminat pe celelalte, pentru că rotacismul caracteriza graiul unei regiuni restrânse şi constituia o piedică în relaţiile

[1] S. Puşcariu, *Istoria literaturei române. Epoca veche*, Sibiu, 1921, p. 74.
[2] Ion Gheţie, *Sediul braşovean al tipografiei coresiene*, în „Limba română”, XXXVIII (1989), nr. 1, p. 48.
[3] P. Binder, *Precizări cu privire la perioada coresiană a culturii braşovene*, în „Limba română”. XXII (1973), nr. 3, p. 271-277.
[4] Al. Mareş, *Note despre Coresi*, în „Limba română”, XIX (1970), nr. 3, p. 256.
[5] Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 12-13.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

dintre locuitorii acestei regiuni şi cei din teritoriul nerotacizant. Rotacismul a dispărut din limba vorbită şi n-a mai fost menţinut în limba scrisă”[1]. În schimb, pentru Marius Sala rotacismul, cândva răspândit pe întreg teritoriul ţării, s-a retras cu timpul spre nord[2]. Pentru Ion Gheţie situaţia rotacismului în secolul al XVI-lea în Moldova se prezenta astfel:

> „[...] documentele româneşti scrise în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu înregistrează fenomenul deşi o bună parte a lor au fost redactate în părţile nordice ale regiunii (între altele, în Bucovina) [...]. După 1600, rotacismul se întâlneşte în câteva documente româneşti, redactate în Bucovina şi prezentând, toate, pe *-n-*, alături de *-r-*. Dacă facem abstracţie de documentul datat imprecis 1690, atunci nici unul din celelalte documente rotacizante bucovinene nu este posterior anului 1631. Rezultă din toate acestea că, în Moldova, rotacismul s-a aflat într-un continuu regres (începând cu secolul al XV-lea, dacă nu chiar mai devreme). Aria în care a fost întâlnită inovaţia s-a micşorat continuu, rotacismul retrăgându-se treptat spre nord. Din secolul al XV-ea, *-r-* este concurat de *-n-*, care sfârşeşte prin a se impune. În primele decenii ale secolului al XVII-lea, rotacismul apare atestat exclusiv în Bucovina”[3].

În teritoriul de peste munţi, rotacismul a cunoscut un declin accentuat la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor. Cele trei cuvinte din secolul al XVI-lea, provenind din Maramureş şi Bistriţa-Năsăud care nu-l conţin pe *-r-* : *Bătrân(a)* (*Batryna*, *Betran*), *Cearcăn* (*Chercen*) şi *Spini* (*Zpyn*)[4] au fost interpretate diferit de filologii români. Pentru N. Drăganu sunt o dovadă clară că Maramureşul acelor ani nu cunoştea rotacismul, el fiind adus din zona munţilor Apuseni[5]. Pentru cele trei fapte de limbă propuse de Ion Gheţie şi notate mai sus, Marius Sala admite următoarea explicaţie:

> „[...] grafia amintită în documentele amintite de Ion Gheţie pentru redarea unui astfel de sunet greu de reprodus era cea latină. Mai important este însă faptul că avem a face cu o grafie latină folosită de maghiari, deci de persoane cu un sistem fonologic diferit de cel al graiurilor româneşti rotacizante. Din această cauză, scribii maghiari au «interpretat» pe *n* fricativ şi l-au identificat cu unul dintre fonemele limbii lor şi anume cu *n*, de unde notaţiile cu *Batryna*, *Chercen*. De remarcat că scribii maghiari nu au apropiat pe *n* fricativ de *r*. La aceasta a determinat faptul că între *r* maghiar şi *n* fricativ (sau *r* fricativ) deosebirea era mai mare decât între *n* maghiar şi acesta din urmă. De altfel se ştie că *r* din primele elemente maghiare împrumutate de română a fost identificat cu *r* foarte românesc, care continua lat. *-r* sau *-rr*”[6].

Pentru Ion Gheţie, aceste forme arată faptul că

> „[...] ar fi posibil ca, încă înainte de 1500, *-n-* să se fi infiltrat în unele părţi ale Maramureşului, iar *-r-* să fi circulat numai în anumite zone. Să ne reamintim că cel mai vechi document maramureşean datat cu precizie (e vorba de cartea de împărţire a unei moşii, din 1593, publicată de I. Mihály de Apşa) nu consemnează rotacismul şi că, după 1600, inovaţia apare notată în 1602-1617, în nordul vechiului comitat al Maramureşului (aflat azi în afara graniţelor ţării noastre) şi în 1608 la Suciul de Jos, localitate care nu face parte din Maramureşul istoric, ci se situează la sud de acesta, în fostul judeţ Someş. Oricum ar sta lucrurile în această privinţă, un lucru e cert, şi anume că la sfârşitul secolului al XVI-lea şi la începutul celui următor rotacismul se afla în declin accentuat în nordul Transilvaniei, fiind atestat numai în actualele judeţe Maramureş şi Bistriţa Năsăud, alături de forme nerotacizante”[7].

---

[1] Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1932, p. 73.

[2] Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 58.

[3] Ion Gheţie, *Influenţa cărţilor coresiene şi dispariţia rotacismului din textele nordice*, în „Limba română”, XXII (1973), nr. 4, p. 295.

[4] *Ibidem*, p. 296.

[5] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XV pe baza toponimiei şi onomasticii*, Bucureşti, 1933, p. 395.

[6] Marius Sala, *„Paradoxul maramureşean” şi vechimea rotacismului în regiunile nordice ale Transilvaniei*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIV (1973), nr. 1, p. 53-55.

[7] Ion Gheţie, art. cit., p. 296.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

Ion Gheţie nu a fost de acord cu ipoteza avansată de Al. Rosetti şi anume că dispariţia rotacismului s-ar datora cărţilor coresiene. Din punctul de vedere al lui Ion Gheţie, între rotacism şi cărţile coresiene nu există nici o legătură, în primul rând pentru că norma limbii literare supradialectală nu era constituită. Chiar dacă

> „[...] se admite totuşi că textele coresiene ar fi cunoscut o largă difuzare în nordul ţării, ne-am aştepta să asistăm la dispariţia rotacismului din texte, îndată după 1560, în orice caz nu mult după 1580, când activitatea tipografică a diaconului Coresi se încheie", dar „[...] rotacismul reapare în documentele moldoveneşti de după 1600, iar *Pravila ritorului Lucaci* (1581) (care s-ar putea să aibă o anumită legătură cu *Pravila* atribuită lui Coresi) continuă să consemneze fenomenul. Împrejurarea că rotacismul se menţine în texte până după 1630, adică timp de 50 de ani de la ultima tipăritură românească a lui Coresi, face puţin probabilă în acest sens o eventuală influenţă a normei cărţilor braşovene"[1].

Dar cea mai importantă dovadă că textele coresiene nu au nici o legătură cu rotacismul o constituie, după Ion Gheţie, atitudinea scribilor rotacizanţi în faţa textelor rotacizante. Faptele ne arată că „[...] în măsură în care îl aveau în grai, oamenii de carte din Transilvania continuau să noteze în scris rotacismul, chiar atunci când, în mod cert, avuseseră în mână texte coresiene"[2]. Ion Gheţie nu a semnat teoria formulată de Al. Rosetti în 1924, iar cauza dispariţiei rotacismului, din punctul său de vedere, este alta:

> „[...] dispariţia rotacismului din textele nordice de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi de la începutul celui următor este consecinţa directă a stingerii sale din graiurile vorbite celor ce reproduceau în scris acele graiuri [...]. Textele coresiene n-au avut de îndeplinit nici o misiune în procesul de înlăturare a rotacismului din textele scrise sau, în orice caz, rolul jucat de ele a fost puţin însemnat şi a putut avea loc cel mult în cazuri izolate. Dacă e, totuşi, de invocat o influenţă literară care ar fi grăbit dispariţia din texte a rotacismului, atunci trebuie să luăm în consideraţie o posibilă acţiune pe care norma ieşeană o putea exercita asupra scriitorilor din zonele rotacizante ale Bucovinei. Să nu uităm că în 1575 capitala Moldovei este strămutată de la Suceava la Iaşi, ceea ce are drept urmare deplasarea centrului cultural într-o zonă care, la data respectivă, nu mai era rotacizantă. Absenţa unui centru cultural şi politic dominant (situat în zona nerotacizantă) explică, poate, împrejurarea că în Transilvania rotacismul apare notat în texte, e adevărat, că în mod izolat, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (ceea ce nu se întâmplă în Moldova)"[3].

Cea mai importantă lucrare a autorului dedicată diaconului Coresi, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, este astăzi o operă de referinţă în literatura de specialitate. Studiul „[...] confirmă opinia [...] după care diaconul Coresi nu a fost traducătorul, ci numai tipograful şi, probabil, revizorul (diortositorul) lucrărilor încredinţate spre publicare"[4].

Concluzie

Teoria lui Ion Gheţie despre diaconul Coresi şi despre rolul jucat de acesta în cultura românească este sensibil diferit de al predecesorilor. Departe de a-i nega meritele şi contribuţia sa la dezvoltarea limbii române, diaconul Coresi a fost pentru Ion Gheţie un tipograf, care a tipărit cărţi şi sub impulsul Reformei. Tipăriturile sale nu au putut contribui la dispariţia rotacismului, după cum afirmase Rosetti, pentru că în documente, rotacismul apărea şi la jumătatea secolului al XVII-lea. Or, diaconul Coresi, pe la 1580 îşi înceta activitatea. Coresi nu a

[1] *Ibidem*, p. 297
[2] *Ibidem*, p. 298.
[3] *Ibidem*, p. 299.
[4] Ana-Maria Minuţ, recenzie la lucrarea *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1994, în AUI, secţiunea III e, lingvistică, tom XLI/XLII (1995-1996), p. 148.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)

fost traducătorul cărţilor sale, ci doar tipograful, eventual, diortositorul. Această opinie impusă de Ion Gheţie a fost acceptată atât de şcoala lingvistică bucureşteană, cât şi cea de la Iaşi, iar astăzi este acceptată în unanimitate de filologii români.

Referinţe bibliografice:

BINDER, P., *Precizări cu privire la perioada coresiană a culturii braşovene*, în „Limba română". XXII (1973), nr. 3, p. 271-277.

CĂLINESCU,G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundaţia regală pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1941.

DRĂGANU, Nicolae, *Românii în veacurile IX-XV pe baza toponimiei şi onomasticii*, Bucureşti, 1933, p. 395.

GHEŢIE, Ion, *Activitatea de traducere şi tipărire a cărţii româneşti la Braşov la sfârşitul secolului al XVI-lea*, în „Limba română, XXIV (1975), nr. 5, p. 609-615.

GHEŢIE, Ion, *Contribuţii la localizarea Cazaniei a II-a (1581) a lui Coresi*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIII (1972), nr. 2, p. 147-157.

GHEŢIE, Ion, *Coresi – traducător sau tipograf?*, în „Limba română", XXVIII (1979), nr. 4, p. 325-332.

GHEŢIE, Ion, *Coresi şi Reforma în lumina unor interpretări noi*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVIII (1967), nr. 2, p. 231-238.

GHEŢIE, Ion, *Influenţa cărţilor coresiene şi dispariţia rotacismului din textele nordice*, în „Limba română", XXII (1973), nr. 4, p. 293-299.

GHEŢIE, Ion, *Sediul braşovean al tipografiei coresiene*, în „Limba română", XXXVIII (1989), nr. 1, p. 47-49.

GHEŢIE, Ion, Al. MAREŞ, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1994.

MAREŞ, Al., *Note despre Coresi*, în „Limba română", XIX (1970), nr. 3, p. 253-259.

MINUŢ, Ana-Maria, recenzie la lucrarea *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1994, în AUI, secţiunea III e, lingvistică, tom XLI/XLII (1995-1996), p. 148-149.

PANAITESCU, P., P., *Începuturile şi birunţa scrisului în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1965.

PUŞCARIU, Sextil, *Istoria literaturei române. Epoca veche*, Editura „Asociaţiunei", Sibiu, 1921.

ROSETTI, Al., *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924.

ROSETTI, Al., *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1932.

SALA, Marius, *„Paradoxul maramureşean" şi vechimea rotacismului în regiunile nordice ale Transilvaniei*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXIV (1973), nr. 1, p. 53-55.

SALA, Marius, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1970.

BDD-A8589 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:02:58 UTC)